

K OTÁZKÁM OBCHODU MEZI VÝCHODEM A ZÁPADEM

Klaus-Heinrich Standke, *Der Handel mit dem Osten*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1968, str. 245.

Standkeho kniha „Obchod s Východem“, která vyšla v minulém roce, obsahuje nesporně vysoce aktuální a velmi často diskutované otázky. Přestože jde o hospodářskou problematiku, je obchod mezi zeměmi různých společenských soustav velmi silně spojen s politickými aspekty — v některých údobích dokonce mimořádně výraznými — a proto se nelze divit ani tomu, že se četné publikace z tohoto oboru vyznačovaly subjektivně propagandistickými zaměřením podle toho, v které zemi kniha vyšla. Knihu Standkeho však do této kategorie zařadit nelze. Přebíhá v ní snaha podat věcný a pokud možno úplný přehled problémů projevujících se v hospodářských vztazích mezi Východem a Západem. Z tohoto hlediska se autor snaží rozebrat nejen mechanismus, formy operací a strukturální procesy na sledovaném úseku, ale i postihnout motivy jednání a zájmy hospodářských subjektů na obou stranách společensko-ekonomických seskupení.

Práce je členěna do 10 kapitol. První kapitola stručně uvádí do sledované problematiky. Druhá kapitola také velmi krátce pojednává o politických motivech, s nimiž přistupují k rozvíjení vzájemných hospodářských styků partneri jak na Východě, tak na Západě. Zajímavé je z tohoto hlediska ocenění hospodářských reforem ve východoevropských zemích. Vzhledem k tomu, že jde o závažnější nebo méně závažné změny (podle jednotlivých zemí) ve směru ke kalkulačním principům rozhodování, autor dokazuje, že se reformy projeví ve vytváření pevnějších vztahů mezi jednotlivými partnery na Východě a Západě, neboť hranice rozhodování socialistických podniků budou pevněji seřazeny principy rentability.

Ve třetí kapitole se autor zabývá formami obchodu mezi Východem a Západem. Největší pozornost přitom věnuje dvoustranným obchodním dohodám jako rozhodující, nejstabilnější a také pro nejbližší budoucnost nejpoužívanější formě těchto styků. Autor poukazuje na jedné straně na omezené možnosti, které pro rozvoj styků bilaterality poskytuje, na druhé straně se však zmiňuje o tom, že dosavadní pokusy o převedení obchodu mezi Východem a Západem na mnohostrannou základnu nepřinesly úspěch. Autor se zde zabývá i mřou, ve které jsou sjednané dohody plněny, a na roz-

boru celého souhrnu položek dokazuje, že je nestejná, pokud jde o jednotlivé skupiny zboží. Vysvětlení uvádí především do souvislosti se strnulostí systému plánovitého řízení v socialistických zemích, což ovšem sotva lze přijmout za postačující, zvláště s ohledem na zjemňování a změny v systému plánovitého řízení v jednotlivých zemích RVHP. Pokud jde o zvláštní formy obchodu, poukazuje se na to, že představují mimořádně závažný okruh operací, jak z cenového hlediska, resp. z hlediska výhodnosti, tak i pokud jde o hledané druhy zboží nebo přebytky. V této souvislosti je zde rozebrána úloha trojúhelníkových obchodů, reexportů a kompenzačních obchodů.

Na otázky forem obchodu bezprostředně navazuje šestá kapitola, pojednávající o finanční a právní stránce obchodu mezi Východem a Západem. (Pátá kapitola nese název Nositelé a zprostředkovatelé v obchodě mezi Východem a Západem.) Autor se nejdříve zabývá projektem mnohostranného clearingu zahrnujícího jak západní, tak i východní státy, problémy jeho realizace a poměrně velkou pozornost věnuje mnohostrannému clearingu mezi státy RVHP. Obraz, který podává o mnohostranném clearingu v převoditelných rublech, odpovídá objektivní realitě. Je zapotřebí opravit pouze dvě dílčí, z hlediska výkladu nepodstatné věci. Za prvé multiclearing mezi státy RVHP podle dohody z roku 1957 nezahrnoval Mongolsko, ale všechny tehdejší aktivní členy RVHP včetně Albánie. Za druhé autor nerozlišuje dvě rozdílné instituce RVHP, a, to zasedání RVHP a výkonný výbor RVHP; poslední instituce byla například zřízena teprve na základě doporučení XVI. zasedání RVHP v roce 1962.

Na úseku platebních vztahů mezi zeměmi Východu a Západu jsou dvě nejpoužívanější formy — forma bilaterálního clearing-u a platební styk prováděný ve volně směnitelných měnách, který stále více nabývá na významu. Autor objasňuje, že volné devizové prostředky jsou svou povahou mnohostranné. Avšak zejména v obchodu s Východem kapitalistická země, jejíž volně směnitelné peněžní prostředky používá socialistický partner, usiluje více nebo méně intenzivně o to, aby v praxi co nejvíce omezila jejich mnohostranné použití v uvedené relaci. Dosahuje toho nepřímo, například prostřednictvím mezi-

státních obchodních dohod nebo systému kontingentů. Proto, ačkoli jsou jednotlivé operace ve volně směnitelných měnách realizovány ve větším nebo menším stupni mnohostrannosti, z hlediska celé země převažují v takovém platebním styku rysy bilaterality. Vzhledem k tomu se při mezistátních jednáních právě v otázkách s tím spojených projevuje značně odlišný přístup obou partnerů, což se autor snaží co nejvěrněji postihnout. Podobně postupuje i v osmé kapitole, v části zabývající se obchodně politickými prostředky, jako jsou cla a kontingenty. Rozdílnost zájmů v těchto záležitostech je však patrná i mezi jednotlivými odvětvími dané země, zvláště s ohledem na rozdílnou dovozní potřebu, na rozdílnou váhu vývozu v daných odvětvích apod.

Také politice dlouhodobých úvěrů poskytovaných socialistickým zemím je v předložené práci věnována dosti značná pozornost. Vývozní úvěry považuje autor za normální součást obchodu, která nemůže být nadlouho vyloučena ze žádné oblasti obchodních vztahů. Úvěry tohoto druhu jsou poskytovány na základě bilaterality, s vládními zárukami, takže úroková sazba zůstává zhruba na úrovni vnitřních úvěrových operací obdobné povahy. Jestliže se kdysi vedly diskuse, zda obchod mezi Východem a Západem rozvíjet, je pochopitelné, že v době, kdy dosáhl takové úrovně, že jeho další vzestup vyžaduje dlouhodobé úvěry, se objevila prudká diskuse o tom, zda a za jakých podmínek úvěry socialistickým zemím poskytovat. Byla vedena na půdě NATO, EHS a vedle toho probíhala i na stránkách tisku. Předložená práce se snaží zachytit některé argumenty jak politické, tak hospodářské povahy z této vášnivé diskuse, jejímž ústředním bodem se v polovině šedesátých let stala otázka, zda socialistickým zemím poskytovat vývozní úvěry s maximální dobou splatnosti 5 let (podle Bernské unie) nebo nad tuto hranici. Praxe rozřešila i tuto otázku. Závěrečná část tohoto bodu knihy se pak soustřeďuje na otázku, jež se objevila v diskusi, zda socialistické země budou schopny splatit tak rozsáhlé úvěry plus úroky ve stanovené době, neboť úvěry mají být spláceny ve volně směnitelných měnách (přičemž měny socialistických zemí konvertibilní nejsou). Autor zde poukazuje na názory, podle nichž hospodářská politika socialistických zemí předpoklady ke splacení úvěrů ve volně směnitelných měnách vytváří. Spočívají v tom, že rozšíření obchodu se Západem přispívá k rozvoji průmyslu v zemích Východu a k rozšíření vývozní kapacity, což poslouží jako hmotný základ

i pro splacení úvěrů a úroků. (Zde by však bylo zapotřebí analyzovat, o jak složitý problém pro ekonomiku socialistických zemí jde.) V souvislosti s tím pak autor poukazuje na konkrétní opatření prováděná v poslední době v Polsku, Maďarsku, NDR a ČSSR, jež mají výrazně přispět ke zvýšení přílivu volně směnitelných deviz. Patří sem devizové úvěry a devizové podíly zavedené v zahraničním obchodě těchto zemí.

Osmá kapitola práce je věnována obchodně politickým problémům v obchodě mezi Východem a Západem a zabývá se otázkami kontingentů, cel, GATT, dumpingu, embarga apod., jež patří mezi citlivé body každé diskuse o obchodu Východ—Západ. Lze to pochopit vzhledem k existujícímu systému ochrany prakticky ve všech socialistických zemích a se zřetelem k dlouhotrvajícímu napětí v platebních bilancích socialistických zemí vůči vyspělým kapitalistickým zemím. Autor zde poukazuje na řadu otázek, které je zapotřebí brát v úvahu, setkávají-li se ve sféře obchodu mezi Východem a Západem hospodářské mechanismy rozdílně stavěné a rozdílně zaměřené. V této věci může však důkladná znalost druhého partnera, jeho postavení a možností odstranit převážnou část nedorozumění. Na druhé straně, právě v této části, by bylo zajímavé promítnout do budoucna tendence realizace hospodářských reforem v jednotlivých socialistických zemích ve vztahu k systému ochrany, k systému cel apod., neboť právě na zmíněných úsecích lze očekávat závažné změny.

V deváté kapitole se autor zabývá perspektivami rozvoje hospodářských styků mezi Východem a Západem. Ústřední otázky patří ke z tohoto hlediska 1. v rstu schopnosti západních trhů přijímat zboží z východních zemí, 2. ve schopnosti Východu respektovat představy západních odběratelů o kvalitě aj., 3. ve schopnosti Východu zahrnovat do systému plánování hospodářství i obchod mezi Východem a Západem. [V posledním bodu by šlo spíše o přehodnocení dřívějších představ o obchodu Východu se Západem v tom smyslu, že nejde jen o zdroj k překonávání disproporcí, ale o stabilní a trvalou součást reprodukčního procesu socialistických zemí.] Z prostředků, jež mohou v uvedeném směru pozitivně působit, se autor zabývá dvěma: průmyslovou kooperací a efektivně prováděnou licenční politikou. Obojí představují klíčové prostředky z hlediska rozšíření vývozních možností socialistických zemí na trhy s konvertibilními měnami.

Desátá kapitola je koncipována jednak jako soubor dokumentů, jednak jako výběr

statistických údajů s dokreslujícími charakteristikami jednotlivých teritoriálních relací ve vztazích mezi Východem a Západem. Potud s touto kapitolou věcně souvisí i sedmá kapitola pojednávající o komoditní struktuře obchodu Východ—Západ.

Předloženou knihu lze hodnotit pozi-

tivně. Hlavně proto, že usiluje o co nejúplnější a oboustranné poznání jak hospodářského mechanismu, tak i subjektů ve sledované oblasti. Tím může svým způsobem napomoci i k rozvoji hospodářských styků mezi zeměmi obou existujících světových systémů.

ČESTMÍR KONEČNÝ

Dr. Rolf Krengel, *Die Bedeutung des Ost-West-Handels für die Ost-West-Beziehungen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967, 124 str.

V edici „Die deutsche Frage in der Welt“ (Německá otázka ve světě) uveřejnil vedoucí oddělení pro východní země v Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung v západním Berlíně dr. Rolf Krengel ne příliš objemnou, přesto však obsažnou a zajímavou publikaci o vztahu ekonomických relací mezi socialistickými a vyspělými kapitalistickými zeměmi, především NSR, k politickému vývoji. Jako ve všech podobných publikacích i v Krengelově knize je znát, že spojené zkoumání těchto vztahů (vlastně dvou poloh relací) nemá dosud v odborné literatuře ustálenější metodiku, že pro tento druh zkoumání nejsou ustálená kritéria. Krengel je ekonom, a proto podstata faktického materiálu, kvalitativně nejsilnější a nejužitečnější část knihy, je analýza vzájemného zahraničního obchodu obou oblastí v dlouhodobém vývoji od roku 1913 do roku 1963. Na to navazuje několik analytických statistik o významu zahraničního obchodu v tvorbě národního produktu, úvahy o příčinách odlišného vývoje ve vyspělých kapitalistických a nynějších socialistických zemích, pokud jde o rozvíjení zahraničního obchodu jako faktoru růstu. Poněkud neorganicky uvádí však autor svůj materiál všeobecně teoretickou částí, která objasňuje moderní pohledy na problematiku ekonomického růstu. Pro laika je tu mnoho, pro odborníka málo, nebo zbytečně opakování známých věcí.

Z pečlivě zpracovaného statistického materiálu vyplývá — to autor také zdůrazňuje — že dlouhodobé ekonomické potřeby a historicky vzniklá mezinárodní dělba práce vždy ovlivňovaly skutečný rozvoj vzájemných ekonomických vztahů víc než politické koncepce. Německo (císařské, výmarské, hitlerovské, či poválečná NSR) po celou dobu 50 let, a můžeme k tomu dodat sami, že i v dalších

letech až podnes, mělo nejsilnější postavení ve vnější ekonomice východoevropských socialistických zemí, a to za všech změn v státní příslušnosti, politického režimu, bez ohledu na spojenecké nebo nepřátelské vztahy. Výjimky z tohoto pravidla platí jen částečně a dočasně v případě jednotlivých východoevropských zemí, zejména v letech těsně po dvou velkých válečných porážkách Německa. Francie — ani v letech svého nejužšího spojení se zeměmi svých poversailleských bezpečnostních systémů, ani v době spojení s SSSR po roce 1935, tím méně v posledních letech uvolnění napětí — nikdy nenastoupila na místo Německa v ekonomickém životě východní Evropy. Je to jistě závažné konstatování, dostatečně dokumentované v Krengelově publikaci.

Autor věnuje nemalou pozornost také struktuře vzájemných obchodních vztahů, která v podstatě zůstává po celou zkoumanou dobu jak v případě vyspělé oblasti, tak zejména německého prostoru bez větších změn a dodnes se vyznačuje „komplementaritou“ mezi surovinami a průmyslovými výrobky, tedy má ráz vztahů mezi průmyslovými a rozvojovými zeměmi. Krengel konstatuje, že socialistické země dosud nenastoupily cestu „substituční“ funkce zahraničního obchodu, při níž se produkty stejné kategorie vyměňují v konkurenčních podmínkách. S tím souvisí i poměrně malý podíl zahraničního obchodu na průmyslové produkci, v roce 1964 24 % u socialistických zemí a 83 % u vyspělých kapitalistických zemí!

Na zajímavý a propracovaný statistický materiál navazuje pak určitá prognóza ekonomického vývoje obou oblastí, jejich budoucích vzájemně sladitelných potřeb. Krengel vidí četné pozitivní faktory, které v budoucnosti mohou přispět k rozšíření vzájemných hospodářských vztahů.

Právě proto, že ekonomická část je zpracovaná a náležitě dokumentovaná, poslední čtyřstránková kapitola, nazvaná „Reálné cíle nové strategie německého obchodu s Východem“, působí značně povrchným dojmem. Podstatou Krengelových doporučení je jistě pozitivní poznání skutečnosti, že německý obchod s Východem se nemůže rozvíjet na základě politických koncepcí nepřijatelných zejména v těch socialistických zemích, které se staly v minulosti obětí nacistické agrese. Lze s ním také souhlasit v tom, že na místo překonaných juristických formulací — Krengel výslovně uvádí „právo na výlučné zastoupení“ jako překonané stanovisko — musí nastoupit nová koncepce německé politiky. Pak velmi stručně uzavírá rovněž přijatelnou výzvu, že nová východní politika musí vycházet z uznání německé viny a připouje závěrečnou větu: „Jedním z nejdůležitějších a nejučinnějších prostředků této politiky se může stát německý obchod s Východem.“ Ak-

ceptujeme-li tuto tezi, stále ještě chybí podrobnější pohled na skutečné možnosti prohloubení mezinárodní dělby práce mezi NSR a zejména východoevropskými socialistickými zeměmi, rozbor restriktivních ochrannářských vlivů, působení liberalizujících a ochrannářských tendencí a jejich vzájemný boj uvnitř německé ekonomiky, mezi různě zainteresovanými a politicky různě reprezentovanými odvětvími. Takový rozbor je nezbytnou součástí vědecky zkoumané problematiky, jinak autor zůstává nutně v oblasti, třeba dobře míněné, politické propagandy, jejíž zaměření podkládá čistě ekonomickými, tedy ne dost průkaznými materiály. Tomu by bylo možno zabránit jen na základě ucelené metodiky vědeckého zkoumání vzájemných vztahů politiky a ekonomiky ve vnější činnosti států. Taková metodika dosud nebyla vypracována.*)

K. ČERNÝ

SOCIALISTICKÁ INTEGRACE?

Michael Kaser, *COMECON*, Integration edition, Oxford University Press 1967.

Kniha oxfordského profesora Michaela Kaseara věnovaná integračním problémům v plánovaných ekonomikách, nacházejícím svůj pozitivní i negativní výraz v existenci a činnosti RVHP, patří k poměrně malému počtu publikací, které na Západě na toto téma vyšly. A nebude nesprávné hned na počátku zdůraznit, že se řadí k těm nejpřednějším.

Prof. Kaser je k napsání knihy s takovým námětem mimořádně kvalifikován. Problémům socialistických zemí se věnuje již od roku 1947 a měl příležitost studovat je buď přímo na místě [za studijními účely navštívil většinu socialistických zemí], nebo jako pracovník mezinárodních organizací.

Českého čtenáře kniha překvapí hned několikrát. Udivující je především bibliografická a statistická fundovanost díla. Bez přehánění lze říci, že jen málo zásadnějších příspěvků věnovaných vymezené problematice (ať knižních nebo časopiseckých) uniklo autorově pozornosti. Z toho potom pramení i zdravá proporce mezi akcentem na teoretický rozbor a konkré-

problems of the planned economies, second

ní údaje, která je pro knihu charakteristická. To se projevuje nejen tehdy, když autor rozebírá určitý ekonomický problém, ale v zásadě i správným vymezením úlohy konkrétních politických faktorů a obecně teoretických tendencí v tzv. integraci socialistických zemí. Kaser osvědčuje nutnou míru nadhledu [tak běžnou pro západní autory, když hovoří o problémech vývoje socialistických zemí], pro niž je typická úporná snaha oddělit trvalé od dočasného, objektivní od subjektivního, zákonité od toho, co se za ně pouze vydává. Je ovšem na druhé straně nutné zdůraznit, že tento přístup by nebylo správné přičítat pouze autorově schopnosti, ale i možnostem a podmínkám, za nichž jeho kniha vznikala. Je zřejmé, že mnohé z toho, co o vzájemných vztazích socialistických zemí prohlašovali západní ekonomové či komentátoři, bylo pro jejich kolegy v socialistických zemích již dlouho víceméně známou věcí.

Rozdíl mezi oběma vydáními knihy [po-

*) Viz recenzentův článek v Mezinárodních vztazích č. 4/1968, str. 39—48.